

Marginaal: Over de selectie van wetenschappelijk talent

Dieteke van der Ree

Onlangs werd de mogelijke carrière van academici als volgt geschetst: 'Tot nu toe, was de perceptie van een ideale, of zelfs normale loopbaan: AIO-schap – UD/UHD – hoogleraar – Spinozapremie/Heinekenprijs/Nobelprijs.' Deze gedenkwaardige woorden werden uitgesproken door de toenmalige president van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW), prof. dr. P.J.D. Drenth. Hij deed dat op het symposium *Loopbaanbeleid bij de Nederlandse Universiteit*, dat de Vereniging van Akademie-Onderzoekers begin dit jaar organiseerde. De openingswoorden 'tot nu toe' lijken een oneigenlijke cesuur in de geschetste loopbaan te suggereren. Zo dit carrièreverloop voor academici ooit mogelijk is geweest, is het sinds de jaren zeventig niet erg realistisch meer. Sindsdien hebben de Nederlandse universiteiten een ongeëvenaarde toestroom van studenten gekend, waar slechts beperkte doorstroom in de eigen gelederen op volgde. Als de woorden van Drenth slaan op de periode dat we in Nederland het AIO-schap kennen – vanaf 1986 – dan is deze loopbaanschets eveneens utopisch te noemen. Tussen 1986 en 1994 zijn er in totaal 10.578 mensen als AIO 'ingestroomd' (KUOZ 1996: 21) en de doorstroom naar een vaste betrekking binnen de universiteit is vrijwel tot stilstand gekomen.

Op de geschetste mogelijke carrière van academici liet Drenth een scherp contrast volgen, dat voor veruit de meeste gepromoveerden de dagelijkse werkelijkheid uitmaakt: 'Een universitaire wetenschappelijke carrière is voor de meerderheid niet weggelegd. [Deze zou] gereserveerd dienen te blijven voor absolute toppers' (Vereniging van Akademie-Onderzoekers 1996: 13).

In kort bestek komt hier de procedure rondom de selectie van wetenschappelijk toptalent aan de orde. Deze roept op haar beurt vragen op die niet allemaal beantwoord kunnen worden, maar die desalniettemin de moeite van het stellen waard zijn. Je zou denken dat er bij de selectie van toptalent vooral wordt gelet op het veelbelovende karakter van het werk, het is immers de inhoud van het wetenschappelijke werk die overtuigt? Dit nu is maar de helft van het verhaal. Naast kwaliteit is leeftijd van 'absolute toppers' een hard selectie criterium en ook geslacht blijkt ertoe te doen, maar dan kennelijk als criterium van zelfselectie. Op weg naar de academische top komen we namelijk steeds minder vrouwen tegen. De selectie van wetenschappelijk

toptalent laat zodoende op kleine schaal iets zien van de bredere maatschappelijke discussie over leeftijdsdiscriminatie en de (on)mogelijkheden van in- en doorstroming van werkende vrouwen in en naar hogere posities.

Kwaliteit. Om 'potentiële toponderzoekers' voor de wetenschap te behouden, kent de KNAW sinds 1986 het Programma Akademie-Onderzoekers. Getalenteerde gepromoveerden wordt de mogelijkheid geboden zich met een Akademie-onderzoekerschap drie tot vijf jaar binnen de wetenschap verder te ontplooien. Ook de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) hanteert sinds 1995 een dergelijk programma, de zogenoemde Persoonlijke Postdoc Subsidies. Deze kunnen worden toegekend voor een periode van twee jaar. NWO probeert daarmee 'excellente onderzoekers de gelegenheid [te] bieden om verder te werken aan hun persoonlijke ontwikkeling' en 'goed gekwalificeerde onderzoekers ook na de promotiefase te binden aan het wetenschappelijk onderzoek' (Jaarverslag NWO/MAGW 1995: 5).

Het beleid van de KNAW is wat breder. Daar telt niet alleen het argument om veelbelovende onderzoekers voor de Nederlandse wetenschap te behouden, zij vindt het minstens zo belangrijk 'een structurele bijdrage [te leveren] aan de oplossing van het "lost generation-probleem" en de opvolgingsproblematiek binnen de "vergrijzende" wetenschappelijke staf' (Jaarverslag KNAW 1994: 28). Anders gesteld: de KNAW geeft blijk oog te hebben voor getalenteerde academici die momenteel om en nabij de veertig zijn. Met dit maatschappelijk geëngageerde standpunt mengt zij zich zodoende ook impliciet in het debat over leeftijdsdiscriminatie.

Leeftijd. Onder de titel *Helaas een succes: Verslag melddag leeftijdsdiscriminatie* werden de reacties geboekstaafd die verzameld zijn op de Landelijke Melddag Leef-tijdsdiscriminatie van begin dit jaar (Van der Wal 1996). Het lijkt een voorlopig hoogtepunt in de reeds een aantal jaren woedende discussie hierover. Leeftijdsdiscriminatie treft vooral ouderen, maar omdat deze categorie wisselend ingevuld kan worden, wordt zelden inzichtelijk wie ertoe behoort. Leeftijd blijkt echter wel, zoals Köbben en Nelissen aan het eind van de jaren tachtig reeds opmerkten 'een fatsoenlijk argument om iemand uit te schakelen, hetwelk men dan ook vrijelijk en zonder schaamte gebruikt' (1989: 64). In hun onderzoek naar de participatie van ouderen (mensen boven de zestig jaar) in de Tweede Kamer en in het kabinet, stelden zij vast dat leeftijd een oneigenlijk, maar wel afdoende argument was om ouderen naar de zijlijn te manoeuvreren. Sindsdien is de discussie niet meer beperkt gebleven tot de groep ouderen van boven de zestig. Leeftijd bleek een criterium waarmee groepen mensen konden worden georganiseerd – zo zijn er inmiddels twee partijen voor ouderen in de Tweede Kamer vertegenwoordigd –, maar sterker nog functioneerde het als criterium waarmee mensen konden worden buitengesloten – vooral als het gaat om het vinden van (on)betaald werk.

Ook de KNAW en NWO hanteren bij hun selectie van toptalent een leeftijds-criterium en ook bij hen blijkt hoe prettig rekbaar het begrip 'ouderen' is. Beide instituten geven de voorkeur aan jong talent, al ontbreekt ieder argument hiervoor. De Akademie-onderzoekers mogen niet ouder zijn dan veertig, de aanvragers van een Persoonlijke Postdoc Subsidie zijn na hun vijfendertigste al te oud om hiervoor in aanmerking te komen. 'Te oud' geldt in deze context dus al voor mensen die nog minstens vijftientwintig arbeidsjaren voor de boeg hebben. Dat roept vragen op.

Is er soms reden te veronderstellen dat er een verband bestaat tussen kwaliteit en leeftijd? Zijn jonge academici beter en/of produktiever? Van Heeringen constateerde begin jaren tachtig al dat niet zozeer leeftijd er toe doet, als wel "‘de aard van het beestje’". 'Er zijn nu eenmaal kwaliteitsverschillen tussen onderzoekers', concludeerde hij droogjes (1983: 110). Het lijkt daarom niet onbelangrijk om te weten hoe groot de groep potentieel uitverkorenen dan wel potentieel uitgestoten is.

De meest voor de hand liggende groep om post-doc's uit te putten is die van de AIO's. Het is echter curieus dat we wel weten hoe groot deze groep is, maar dat niet wordt geregistreerd op welke leeftijd AIO's promoveren. Schattingen omtrent de omvang van potentiële kandidaten voor post-docplaatsen zijn zodoende nauwelijks te maken. Ook de grootste sociale faculteit van het land – die van de Universiteit van Amsterdam – houdt niet bij op welke leeftijd haar promovendi hun dissertatie verdedigen. De UvA registreert wel de gemiddelde leeftijd waarop studenten met succes hun doctoralexamen afleggen. In het studiejaar 1989/1990 bij voorbeeld, was de kersverse doctorandus sociologie gemiddeld 33 jaar oud.

Op landelijk niveau verzamelde de Vereniging van Samenwerkende Nederlandse Universiteiten (VSNU) informatie over wetenschappelijk onderwijs. In de *Kengestallen Universitair Onderwijs* (KUO) wordt informatie over de instroom van studenten bijgehouden, geregistreerd welke diploma's er worden behaald, is te lezen wat de gemiddelde studieduur is en welke rendementen er worden behaald. Helaas ontbreken cijfers die laten zien op welke leeftijd de studenten afstuderen. In de *Kengestallen Universitair Onderzoek* (KUOZ) wordt op een vergelijkbare wijze informatie over AIO's gebundeld. Zoals gezegd ontbreken ook hier cijfers over de leeftijd van de AIO's. Vermeldenswaard zijn echter wel de cijfers die laten zien in welk tempo de AIO's promoveren. Binnen het HOOP-gebied Gedrag & Maatschappij – waaronder sociologie ressorteert – is na zeven jaar 56% gepromoveerd (het landelijk gemiddelde voor alle HOOP-gebieden ligt op 70%) (KUOZ 1996: 30). Het is dus alleszins voorstelbaar dat de 33-jarige student die in 1989 zijn bul bij de UvA haalde, onmiddellijk een AIO-schap kon gaan vervullen en dit in zeven jaar omzette in de dr-titel, nu alweer te oud is om voor een post-docplaats in aanmerking te komen.

Meer in het algemeen kunnen we vaststellen dat 'leeftijd' in het voortraject van een post-docplaats het registreren nauwelijks waard is; in de fase daarna blijkt het opeens een belangrijk criterium.

Geslacht. De meest voor de hand liggende vraag die we ons vervolgens kunnen stellen is: wie worden door dit leeftijdsargument het meest getroffen? De coördinator van het Nederlands Genootschap Vrouwenstudies, Margit van der Steen (1996), attendeerde er nog niet zo lang geleden op, dat het vooral vrouwen zijn die op deze wijze worden uitgesloten van een verdere wetenschappelijke loopbaan. Juist vrouwen zouden vaak 'met een omweg' hebben gestudeerd.

Deze redenering geldt echter voor alle 'stapelaars' of mensen die pas op latere leeftijd aan hun wetenschappelijke loopbaan zijn begonnen, bij voorbeeld omdat zij eerst jarenlang beroepsmatig in een ander veld werkzaam zijn geweest. Zowel voor vrouwen als voor mannen die tot deze groep behoren, is het leeftijds criterium in de wetenschap zodoende schrijnend. Wel lijkt het zo te zijn dat vrouwen onevenredig zwaar worden getroffen door dit selectie criterium. Gepromoveerde vrouwen van begin dertig staan, het kan blijkbaar geen kwaad dat nog eens te benadrukken, dwingend voor de keus om nakomelingschap te overwegen dan mannen van deze leeftijd. Mochten zij een wetenschappelijke loopbaan willen combineren met het verzorgen van een of meerdere kinderen, dan treft de toegevoegde eis van de KNAW dat het onderzoekerschap in principe in voltijd moet worden vervuld hen nog eens extra.

Zou dat mede oorzaak kunnen zijn voor het gegeven dat de *fellowships* van de KNAW, sinds hun ontstaan in 1986, voornamelijk aan mannen zijn toegekend?

Tabel 1: Aangestelde Akademie-onderzoekers 1986-1994*

	Totaal aantal	Aantal en percentage** vrouwen
1986	51	7 (14%)
1987	53	12 (23%)
1988	96	17 (18%)
1989	139	27 (19%)
1990	53	3 (6%)
1991	56	5 (9%)
1992	37	5 (14%)
1993	32	7 (22%)
1994	33	7 (21%)

* Geesteswetenschappen, Gedrags- en Maatschappijwetenschappen, Levenswetenschappen, Natuur- en Landbouwwetenschappen, Technische wetenschappen

** Afgerond

Bron: Jaarverslagen KNAW

De man-vrouw verhouding zoals die geldt voor het totale aantal aangestelde Akademie-onderzoekers is binnen de Gedrags- en Maatschappijwetenschappen (G&M) niet wezenlijk anders. Sinds de aanvang van het programma in 1986 zijn er bij G&M 78 mensen aan het onderzoekerschap begonnen. Een op de vijf daarvan was vrouw.

Zijn deze cijfers al onthutsend, voor sociologie – een onderdeel van G&M – zijn ze zonder overdrijving verbijsterend. In de afgelopen tien jaar zijn er negen sociologen aangesteld onder wie één vrouw (Evaluatie Programma Akademie-Onderzoekers 1995: 100-107). De cijfers van NWO¹ over toegekende post-docsubsidies op het gebied van Maatschappij- en Gedragswetenschappen hebben betrekking op een vergelijkbare groep: in het startjaar (1995) werden er tien aanvragen gehonoreerd, alle aan mannelijke onderzoekers. Van de tien was er één socioloog. Dat was ook het afgelopen jaar zo: één van de tien toegekende post-docplaatsen werd aan een socioloog vergeven. Opvallend verschil met het startjaar was, dat NWO dit jaar de helft van de post-docplaatsen aan vrouwen toekende.

We kunnen ons echter nog iets anders afvragen: hoeveel vrouwen dongen bij de KNAW en NWO eigenlijk mee naar een post-docplaats? In het tweejarig bestaan van de Persoonlijke Postdoc Subsidies van NWO is dit heel verschillend geweest. Het eerste jaar ging het om 28 in behandeling genomen aanvragen, waaronder één van een vrouw. Het afgelopen jaar werden 29 aanvragen beoordeeld, waarvan er negen door vrouwen waren ingediend. De verhouding tussen mannen en vrouwen wat betreft aanvragen en toekenningen van de *fellowships* bij de KNAW waren in de jaren 1987-1993 opvallend stabiel. In deze periode was krap één op de zes aanvragen afkomstig van vrouwen (14,8%). Bij de feitelijke toekenningen trad slechts een nuanceverschil op: 14,1% van de *fellowships* werd aan vrouwen toegekend (Evaluatie Programma Akademie-Onderzoekers 1995: 31). Cijfers van het afgelopen jaar laten een andere verhouding zien. In 1995 beoordeelde de KNAW 95 aanvragen, waarvan er 33 werden gehonoreerd met een Akademie-onderzoekerschap. Er waren dertien vrouwelijke onderzoekers die een aanvraag indienden, waarvan er zeven uiteindelijk werden geselecteerd. Hoewel het totale aantal aanvragende en aangestelde onderzoeksters dit jaar dus gunstig afsteekt tegen de voorgaande jaren, is het desalniettemin opvallend dat vrouwen in veel mindere mate meedingen naar *fellowships* dan mannen.

De pijn zit dus kennelijk niet bij het totale aantal aangestelde vrouwelijke post-doc's, maar begint veel eerder.

Vragen naar verhoudingen. Ook deze constatering roept een aantal vragen op. Waarom dienen zo weinig vrouwen een aanvraag voor een *fellowship* in? Is er onder de vrouwelijke post-doc's in spe soms sprake van zelfselectie? Beginnen vrouwen er niet aan om een aanvraag in te dienen voor een post-docplaats en waarom dan niet? Of zijn er in het reservoir voor potentiële post-doc's – de AIO's – meer mannen dan vrouwen aanwezig? En hoe is de verdeling naar geslacht bij sociologiestudenten?

Kijken we bij voorbeeld naar de man-vrouw verdeling bij de starters binnen de vakgroep Sociologie van de Faculteit der Politieke- en Sociaal Culturele Wetenschappen van de Universiteit van Amsterdam, dan beginnen meer vrouwen (60%) dan mannen (40%) aan deze studie.² Landelijk gezien is het aantal vrouwen dat

sociologie studeert waarschijnlijk zelfs nog iets hoger. Binnen Gedrag & Maatschappij was het afgelopen studiejaar 67% van de studenten vrouw (KUO 1996: 8) en werd 65% van de behaalde doctoraaldiploma's op dit HOOP-gebied aan vrouwen uitgereikt (idem: 65).

De verhouding tussen mannen en vrouwen bij de AIO's op het gebied van Gedrag & Maatschappij laat bijna het omgekeerde zien. Nu zijn de mannen in de meerderheid en maken de vrouwelijke AIO's 40% van het totaal uit (KUOZ 1996: 50). Het percentage gepromoveerde vrouwen binnen dit gebied bedraagt eveneens 40% (idem: 30).

Bij dergelijke cijfers vraag je je af wat een longitudinaal onderzoek onder vrouwelijke sociologen zou opleveren. Het ligt voor de hand te veronderstellen dat dit zou aantonen dat vrouwelijke onderzoekers op weg naar de top inderdaad veel frequenter afhaken dan mannen, terwijl er een redelijk evenwicht tussen de geslachten bestaat aan het begin van de studie. Over mogelijke oorzaken van deze scheefgroei wordt binnen de universitaire wereld al decennialang gediscussieerd (zie Baranelli et al. 1990). De vraag naar de voorwaarden waaronder (verder) gestudeerd kan worden, blijft echter actueel en verdient nog steeds de aandacht, met name van diegenen die op het gebied van wetenschappelijk beleid de beslissingen nemen.

Doorgaande discussie. Het post-dochbeleid dat de KNAW en NWO effectueren, levert een paradox op die simpel is te formuleren, maar daarmee nog niet minder verontrustend genoemd kan worden. Door het leeftijdscriterium te hanteren, kunnen ook mensen die tot de beoogde doelgroep behoren buiten de boot vallen. 'Potentiële toponderzoekers' worden op deze wijze niet voor de universiteit behouden, maar dreigen hierdoor juist verloren te gaan. Ook is het opmerkelijk dat de KNAW haar eigen uitgangspunt, namelijk het leveren van een bijdrage aan de problemen van academici uit de *lost generation*, kennelijk weinig serieus neemt. Dan zou er toch alle reden zijn juist mensen uit deze generatie te selecteren, in plaats van hen uit te sluiten zoals nu gebeurt? Het hanteren van een leeftijdscriterium lijkt binnen de sociologie onzinnig, doorspekt als haar traditie is van mensen die zich pas op latere leeftijd voor het vak engageerden. Ze brachten ervaring mee uit andere velden, of ontleenden juist voordeel aan het feit dat ze ouder waren. Heeft dat soms slechte sociologie opgeleverd?

Het lijkt evident dat achter de leeftijdsdiscriminatie nog een andere vorm van uitsluiting schuilgaat, namelijk die van vruchtbare vrouwen van (nog net geen) veertig. Het Landelijk Overleg Emancipatiecommissies Wetenschappelijk Onderwijs heeft er herhaaldelijk bij de KNAW op aangedrongen om de leeftijdsgrens van 40 jaar voor vrouwen naar boven toe bij te stellen en ook part-time aanstellingen mogelijk te maken (Evaluatie Programma Akademie-Onderzoekers 1995: 39). Vergeefs overigens.

Samenvattend zijn er diverse kritische kanttekeningen te plaatsen. Eerbiedwaardige instituten als de KNAW en NWO blijken mee te doen aan selectie binnen een

sterk begrensde leeftijdsgroep. Gezien hun reputatie lijkt dat hen onwaardig. Dat het met name vrouwen zijn die met de consequenties daarvan geconfronteerd lijken te worden, kan niet genoeg worden herhaald.

In de afgelopen honderd jaar hebben steeds meer vrouwen toegang tot de universiteit gekregen. Procentueel gezien maken ze de helft van de studentenpopulatie uit. Bij de huidige AIO's neemt hun aandeel al belangrijk af, op het niveau van post-doc's zijn ze veruit in de minderheid. Kennelijk moeten vrouwen een gelijkwaardig aandeel in ieder hoger echelon binnen de wetenschap opnieuw bevechten. Na drie feministische golven geeft dat nog steeds te denken.

Een decennium post-docervaring laat zien dat er in de sfeer van voorwaarden een nieuw beleid gevoerd zou moeten worden. Een beleid waarmee zowel aan de problemen van mannen en vrouwen uit de verloren generatie recht wordt gedaan, als aan vrouwen een gelijkwaardige kans binnen de wetenschappelijke top wordt gegund. Wat het laatste betreft biedt de onlangs gestarte landelijke campagne (*Opportunity*) om meer vrouwen in topfuncties te laten doorstromen daartoe een uitstekende gelegenheid (De Raat 1996: 1). Bij dit nieuwe beleid zou, zowel voor vrouwen als voor mannen, maar één criterium hoeven te worden gehanteerd: hoogwaardige inhoud.

Noten

1. Voor de cijfers van 1995 kon worden geput uit het jaarverslag van de NWO/MAGW. De cijfers van 1996 zijn nog niet gepubliceerd, maar werden voor dit artikel welwillend ter beschikking gesteld.
2. Interne cijfers van het Bureau Bestuurlijke Informatie van de Universiteit van Amsterdam.

Geraadpleegde literatuur

- Baranelli, Mariuccia et al. (1990) *Geachte promovenda: 100 jaar promoverende vrouwen aan de Universiteit van Amsterdam*. Amsterdam: SUA.
- Evaluatie Programma Akademie-Onderzoekers (1995) Amsterdam: KNAW.
- Heeringen, Arie van (1983) *Relaties tussen leeftijd, mobiliteit en produktiviteit van wetenschappelijke onderzoekers*. 's-Gravenhage: Staatsdrukkerij.
- Jaarverslag KNAW 1994 (1995) Amsterdam: KNAW.
- Jaarverslag NWO/MAGW 1995 (Gebied Maatschappij en Gedragwetenschappen) (1996) Den Haag: NWO.
- Köbben, A.J.F en C. Nelissen (1989) *Oud en Machteloos?: Over het aandeel van ouderen in politiek en bestuur*. Utrecht: Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn.
- Kengetallen Universitair Onderwijs (KUO) (1996) Utrecht: VSNU.
- Kengetallen Universitair Onderzoek (KUOZ) (1996) Utrecht: VSNU.
- Raat, Frederieke de (1996) Campagne voor meer vrouwen in topfuncties. *NRC-Handelsblad*, 4 september 1996.
- Steen, Margit van der (1996) Veertiger is kennelijk ook al te oud voor de wetenschap. *NRC-Handelsblad*, 24 april 1996.

Vereniging van Akademie-Onderzoekers (1996) *Loopbaanbeleid bij de Nederlandse Universiteit*. Amsterdam: KNAW.

Wal, Els van der (1996) *Helaas een succes: Verslag melddag leeftijdsdiscriminatie*. Utrecht: Landelijk Bureau Leeftijdsdiscriminatie.